सान्दृष्टिकं, क्ली, (सन्दृष्टौ प्रत्यक्षे भवम् सन्दृष्टि + ठञ् ।) सद्यःफलम् । इत्यमरः ।२।८।२९ ॥ दृष्टपरिकल्पनान्यायः । यथा पितामहदौहित्राभावे प्रपितामहप्रपितामह्योः क्रमेणाधिकारः प्रपितामहपिण्डस्य धनिभोग्यत्वात् पूर्व्वोक्तसांदृष्टिकन्यायसिद्धत्वाच्च । इति दायक्रमसंग्रहः ॥

सान्द्रं, क्ली, (अदि बन्धने + बाहुलकात् रक् । अन्द्रेण सह वर्त्तते इति ।) वनम् । इतिमेदिनी ॥

सान्द्रः, त्रि, (अन्द्रेण निविड़बन्धनेन सह वर्त्तते इति ।) घनः । इत्यमरः । ३ । १ । ६६ ॥ (यथा, माघे । ४ । २८ ।

"उच्चैर्महारजतराजिविराजितासौ
दुर्वर्णभित्तिरिह सान्द्रसुधासवर्णा ॥")

मृदुः । इति मेदिनी ॥ स्निग्धः । मनोज्ञः । इति शब्दरत्नावली ॥

सान्द्रपुष्पः, (सान्द्रं पुष्पमस्य ।) विभीतकवृक्षः । इति शब्दचन्द्रिका ॥

सान्द्रस्निग्धः, त्रि, (सान्द्रः स्निग्धश्च ।) निविड़स्निग्धः । तत्पर्य्यायः । मेदुरः २ । इति शब्दरत्नावली ॥

सान्धिकः, पुं, (सन्धा मद्यसञ्जीकरणं शिल्पमस्य सन्धा + ठक् ।) शौण्डिकः । इति शब्दमाला ॥ (सन्धिं करोतीति । ठक् ।) सन्धिकर्त्ता च ॥

सान्धिवेलं, त्रि, (सन्धिवेला + "सन्धिवेलाऋतुनक्षत्रेभ्योऽण् ।" ४ । ३ । १६ । इति अण् ।) सन्धिवेलायां भवम् । इति सिद्धान्तकौमुदी ॥

सान्ध्यः, त्रि, (सन्ध्यायां भवः । सन्ध्या + सन्धिवेलादित्वात् अण् ।) सन्ध्यासम्बन्धीयः । (यथा, रघुः । २ । २३ ।

"गुरोः सदारस्य निपीड्य पादौ
समाप्य सान्ध्यञ्च विधिं दिलीपः ।
दोहावसाने पुनरेव दोग्ध्रीं
मेजे भुजोच्छिन्नरिपुर्निषण्णाम् ॥")

सान्ध्यकुसुमा, स्त्री, सान्ध्यं सन्धिकालोद्भवं कुसुमं यस्याः ।) त्रिसन्धिपुष्पवृक्षः । इति राजनिर्घण्टः ॥

सान्नाहनिकः, त्रि, (सन्नाहनं प्रयोजनमस्येति । सन्नाहन + तदस्य प्रयोजनमिति ठक् ।) सन्नाहविशिष्टः । इति सिद्धान्तकौमुदी ॥

सान्नाय्यं, क्ली, (सम्यक् नीयते होमार्थमिति । सं + नी + "पाय्यसान्नाय्येति ।" ३।१।१२९ । इतिण्यत् आयादेशः समो दीर्घत्वञ्चनिपात्यते हविः । इत्यमरः । ३ । ७ । २७ ॥

सान्निध्यं, क्ली, (सन्निधिरेव । सन्निधि + "चातुर्व्वर्ण्यादीनां स्वार्थे उपसंख्यानम् ।" ५ । १ । १२४ । इत्यस्य वार्त्तिकोक्त्या स्वार्थे ष्यञ् ।) निकटम् । यथा,—

"अर्चकस्य तपोयोगात् अर्चनस्यातिशायनात् ।
आभिमुख्याच्च बिम्बानां देवः सान्निध्यमृच्छति ॥"

इति तिथ्यादितत्त्वम् ॥

सान्निपातिकः, त्रि, (सन्निपातस्य शमनं कोपनं वा । "सन्निपाताच्च ।" ५ । १ । ३८ । इत्यस्य वार्त्तिकोक्त्या स्वार्थे ष्यञ् ।) सन्निपातजरोगः । इति राजनिर्घण्टः ॥ यथा, कुमारे ।२।४८।

"तस्मिन्नुपायाः सर्व्वे नः क्रूरे प्रतिहतक्रियाः ।
वीर्य्यवन्त्यौषधानीव विकारे सान्निपातिके ॥")

तद्विवरणं सन्निपातशब्दे द्रष्टव्यम् ॥

साम्न्यासिकः, पुं, (संन्यासः प्रयोजनमस्येति । ठक् ।) सन्न्यासी । तत्पर्य्यायः । भिक्षुः २ यतिः ३ कर्म्मन्दी ४ रक्तवसनः ५ परिव्राजकः ६ तापसः ७ पाराशरी ८ पारिकाङ्क्षी ९ मस्करी १० पारिव्रक्तकः ११ । इति हेमचन्द्रः ॥

सापत्नः, पुं, (सपत्न एव । स्वार्थे ष्यञ्) शत्रुः । इत्यमरटीकायां रमानाथः । २ । ८ । १० ॥ (सपत्नस्य अपत्यमिति । सपत्नी + ष्यञ् ।) सपत्नीपुत्रः । यथा, बृहस्पतिः ।

"पित्रा सह विभक्ता ये सापत्ना वा सहोदराः ।
जघन्यजाश्च ये तेषां पितृभागहरास्तु ते ॥"

इति दायतत्त्वम् ॥

(सपत्नस्य भावः । सपत्नी + ब्राह्मणादित्वात् ष्यञ् ।) सपत्नीभावे, क्ली ॥ (यथा, माघे । ८ । १५ ।

"गित्यायां निजवसतेर्निरासिरे य-
द्रागेण श्रियमरविन्दतः कराग्रैः ।
व्यक्तव्यं नियतमनेन निन्युरस्याः
सापत्नं क्षितिसुतविद्विषो महिष्यः ॥")

सापिण्ड्यं, क्ली, (सपिण्डस्य भावः । सपिण्ड + ष्यञ् ।) सपिण्डतां । सा तु पुंसां सप्तमपुरुषपर्य्यन्तं अनूढ़कन्यानां त्रिपुरुषपर्य्यन्तञ्च स्थायिनी । यथा,—

"लेपभाजश्चतुर्थाद्याः पित्राद्याः पिण्डभागिनः ।
पिण्डदः सप्तमस्तेषां सापिण्ड्यं साप्तपौरुषम् ॥

इति मत्स्यपुराणम् ॥

अप्रत्तानां त्रिपौरुषम् । इति वशिष्ठः ॥ अपि च

"पित्रादिषड्भिः सापिण्ड्यं तत्तत्सन्ततिसप्तकैः ।
गोत्रैक्ये सति तत्तु स्यात् षड्भिः पुत्रादिभिस्तथा ।
अप्रत्तानान्तु कन्यानां त्रिभिः पित्रादिभिः स्मृतम् ॥"

इति कारिका ॥

अन्यत् सपिण्डशब्दे द्रष्टव्यम् ॥

साप्तपदीनं, क्ली, (सप्तभिः पदैरवाप्यते इति । "साप्तपदीनं सख्यम् ।" ५ । २ । २२ । इति खञ् प्रत्ययेन साधुः ।) सख्यम् । इत्यमरः ।२। ८ । १२ ॥ (यथा, कुमारे । ५ । ३९ ।

"प्रयुक्तसत्कारविशेषमात्मना
न मां परं सम्प्रतिपत्तुमर्हसि ।
यतः सतां सन्नतगात्रि ! सङ्गतं
मनीषिभिः साप्तपदीनमुच्यते ॥")

सप्तपदसम्बन्धिनि, त्रि ॥

साफल्यं, क्ली, (सफलस्य भावः । सफल + ष्यञ् ।) सफलता । (यथा, मुकुन्दमालायाम् । २९ ।

"जिह्वे श्रीकृष्णमन्त्रं जप जप सततं जन्मसाफल्यमन्त्रम् ॥")

साब्दी, स्त्री, द्राक्षाविशेषः । इति केचित् ॥

साम, क सान्त्वे । इति कविकल्पद्रुमः ॥ (चुरा०-पर०-सक०-सेट् ।) दन्त्यादिर्द्वितीयस्वरी । सान्त्वः प्रियकरणम् । क, सामयति दीनं दानेन दाता । इति दुर्गादासः ॥

साम, त् क सान्त्वने । इति कविकल्पद्रुमः ॥ (अदन्तचुरा०-पर०-सक०-सेट् ।) सान्त्वनं प्रियकरणम् । असमामत् दीनं दानेन दाता । इति दुर्गादासः ॥

साम, [न्] क्ली, (स्यति छिनत्ति दुःखं गेयत्वात् स्यति दुःखयति दुरध्वं यत्वादिति वा । सो + "सातिभ्यां मनिन्मनिनौ ।" उणा० ४।१५२। इति मनिन् ।) वेदविशेषः । इत्यमरः ।१।६।३॥ स्यति पापं साम षो य नाशे त्वासुसिति मन् । इति भरतः ॥ तल्लक्षणमाह जैमिनिः । गीतेषु सामाख्या इति । गीयमानेषु मन्त्रेषु सामसंज्ञेत्यर्थः । इति तिथ्यादितत्त्वम् ॥ तत्तु चतुर्व्वेदान्तर्गतत्रयीवेदः । तस्य सहस्रशाखा तस्योपनिषत् छान्दोग्यादिः । विवरणन्तु वेदशब्दे द्रष्टव्यम् ॥*

सामध्वनिश्रवणानन्तरं वेदपाठनिषेधस्तदधिष्ठातृदेवताकथनञ्च यथा,—

"सामध्वनाहृग्यजुषो नाधीयीत कदाचन ।
वेदस्याधीत्य वाप्यन्तमारण्यकमधीत्य च ॥
ऋग्वेदो देवदैवत्यो यजुर्व्वेदस्तु मानुषः ।
सामवेदः स्मृतः पित्रास्तस्मात्तस्याशुचिर्ध्वनिः ॥"

इति मानवे । ४ । १२३ ॥ * ॥

(वेदोऽयं गजोत्पत्तिकारणम् । तथा च रघुवंशटीकायां मल्लिनाथधृतपालकाव्ये । १६ । ३ ।

"सूर्य्यस्याण्डकपाले द्वे समानीय प्रजापतिः ।
हस्ताभ्यां परिगृह्याथ सप्तसामान्यगायत ।
गायतो ब्रह्मणस्तस्मात् समुत्पेतुर्मतङ्गजाः ॥")

शत्रुवशीकरणोपायविशेषः । इत्यमरः ।२।८।२०॥ प्रियवादार्थप्रदानसम्बन्धादिभिः क्रोधोपशमनं साम । स्यति विरोधमिति षोऽन्तकर्म्मणीत्यस्मात् त्वासुसिति मन् । सान्त्व साम ल् क सान्त्वने इत्यस्मात् नाम्नीति अन् वा । साम दन्त्यादि । शमयति विरोधमिति शाम नाम्नि तालव्यादि इति केचित् । इति भरतः ॥ * ॥ अपि च ।

मनुरुवाच ।

"उपायांस्त्वं समाचक्ष्व सामपूर्व्वान्महाद्युते ।
लक्षणञ्च तथा तेषां प्रयोगञ्च सुरोत्तम ॥

मत्स्य उवाच ।

साममेदस्तथा दानं दण्डश्च मनुजोत्तम ।
उपेक्षा च तथा माया इन्द्रजालञ्च पार्थिव ॥
प्रयोगाः कथिताः सप्त तत्र निगदतः शृणु ।
द्विविधं कथितं साम तथ्यञ्चातथ्यमेव च ॥
तत्रापातथ्यं साधूनां आक्रोशायैव जायते ।
तथ्यं साधुप्रियञ्चैव सामसाध्या नरा मताः ॥
महाकुलीना ऋजवो धर्म्मनिष्ठा जितेन्द्रियाः ।
सामसाध्या नरास्तथ्यं तेषु साम प्रयोजयेत् ॥